

ВИЗНАННЯ ЗАПОВІТУ НЕДІЙСНИМ ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ СПАДКОЄМЦІВ

Олександр Євгенович КУХАРЄВ,

*доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного
університету внутрішніх справ;
секретар вченої ради
Науково-дослідного інституту
публічної політики і соціальних наук
<https://orcid.org/0000-0003-2086-9179>*

Захист прав спадкоємців пов'язаний із особливостями спадкових правовідносин, що мають яскраво виражену специфіку. Йдеться передусім про їх виникнення з часу відкриття спадщини, тобто з дня смерті особи або з дня, з якого вона оголошується померлою. Крім того, для набуття спадкоємцем права на захист він має прийняти спадщину у спосіб та строки, визначені законодавством. Саме таким чином виражається згода особи стати універсальним правонаступником спадкодавця. До моменту прийняття спадщини права спадкоємця не можуть вважатися порушеними, невизнаними або оспорюваними. Нарешті, спадкове право характеризується спеціальними способами захисту прав спадкоємців, структурно розміщеними у книзі 6 ЦК України (далі за текстом – ЦК), до яких належать такі: усунення від права на спадкування; визнання заповіту недійсним; визнання права на обов'язкову частку у спадщині; зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині; призначення виконавця заповіту; усунення виконавця заповіту від виконання ним своїх повноважень; зміна черговості одержання права на спадкування; визначення додаткового строку для прийняття спадщини; тлумачення заповіту; внесення змін до свідоцтва про право на спадщину; визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину.

При цьому слід зважати, що обраний спадкоємцем спосіб захисту цивільного права має призводити до реального захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права або інтересу. Якщо таке право чи інтерес мають бути захищені лише певним способом, а той, який обрав спадкоємець, може бути використаний для захисту інших прав або інтересів, а не тих, за захистом яких спадкоємець звернувся до суду, суд визнає обраний спосіб захисту неналежним і відмовляє у позові.

Одним із спеціальних способів захисту прав спадкоємців закон визначає визнання заповіту недійсним, що застосовується у разі складення заповіту з порушеннями вимог, дотримання яких є необхідним для його чинності. Відповідно до ст. 1257 ЦК заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. За позовом заінтересованої особи суд ви-

знає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі.

Визнання заповіту недійсним не тотожний такому загальному способу захисту цивільних прав та інтересів судом як визнання правочину недійсним. Наведений висновок випливає з правової природи заповіту як одностороннього правочину, його відкладальним ефектом у часі та зумовлений низкою обставин.

По-перше, правом на звернення до суду з позовом про визнання заповіту недійсним наділена не сторона правочину, якою є заповідач, а інша особа – спадкоємець, що суттєво впливає на застосування відповідного способу захисту.

По-друге, заповіт не може бути визнаний недійсним у зв'язку з його складенням під впливом обману (ст. 230 ЦК), на чому наголошується в п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06.11.2009 р. № 9. Як підстава для визнання заповіту недійсним не може застосовуватися й ст. 233 ЦК, якою визначена недійсність правочину, вчиненого особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах.

По-третє, при застосуванні недійсності заповіту як способу захисту прав спадкоємців діє правило, закріплене у ч. 4 ст. 1254 ЦК. Якщо новий заповіт, складений заповідачем, був визнаний недійсним, чинність попереднього заповіту не відновлюється, крім випадків вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. 225 ЦК), а також вчинення правочину під впливом насильства (ст. 231 ЦК).

Згідно зі ст. 219 ЦК у разі недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення одностороннього правочину такий правочин є нікчемним. Суд може визнати такий правочин дійсним, якщо буде встановлено, що він відповідав справжній волі особи, яка його вчинила, а нотаріальному посвідченню правочину перешкоджала обставина, яка не залежала від її волі.

Проте наведена норма є загальною щодо досліджуваних правовідносин, а тому у зв'язку з наявністю спеціальної норми (ч. 1 ст. 1257 ЦК) не підлягає застосуванню. Це означає, що суд не може на підставі ст. 219 ЦК визнати дійсним заповіт, який є нікчемним у зв'язку з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення. У цьому разі судам слід застосовувати ст. 1257 ЦК, оскільки норми гл. 85 ЦК не передбачають можливості визнання заповіту дійсним.

Крім того, правочин визнається дійсним лише тоді, коли він відповідає справжній волі особи, яка його вчинила. Навряд чи можливо встановити цей факт після смерті заповідача. Висновок суду в будь-якому разі буде ґрунтуватися на непрямих доказах і припущеннях.

Важливо відзначити, що не допускається внесення змін до змісту заповіту після відкриття спадщини, оскільки таким чином змінюється воля спадкодавця, що є неприпустимим. Право на внесення змін до заповіту, його скасування належить виключно заповідачеві. Причому недійсність

окремого розпорядження, що міститься у заповіті, не має наслідком недійсності іншої його частини. Наприклад, позбавлення права на спадкування особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, хоча і є недійсним, проте автоматично не тягне за собою недійсність всіх інших розпоряджень, що становлять зміст заповіту як одностороннього правочину. По суті недійсність заповіту дорівнює за правовим наслідками відсутності заповіту.

При вирішенні спору про недійсність заповіту принципове значення має наявність в особи права на звернення до суду з відповідним позовом, тобто чи належить позивач до кола осіб, наділених правом на оскарження спірного заповіту. У випадку коли наявність чи відсутність заповіту не впливає на одержання такою особою права на спадкування, суд відмовляє у позові. Це зумовлено тим, що закликання до спадкування спадкоємців за заповітом не порушує права та інтереси такої особи.

До вимог про недійсність заповіту застосовується загальний строк позовної давності тривалістю у три роки. Початок перебігу строку позовної давності за вимогами про визнання заповіту недійсним починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення прав та про підстави для визнання заповіту недійсним, але не раніше відкриття спадщини.